

ΔΥΟ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΥΣΤΗΣ ΕΥΔΟΚΙΑΣ

(423-460 μ.Χ.)

ἀπὸ τὴν Ἐμμαθά παρὰ τὰ Γάδαρα καὶ ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΜΕΤΙΜΑΡΗ, Δρ. Φ.

Ἐρευνητοῦ τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος
τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν.

Ὅταν πρὸ ἔτους ἡ Ὄργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Ἡ' Διεθνoῦς Συνεδρίου Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Ἐπιγραφικῆς μᾶς ἀπηύθυνε τὴν πρόσκληση συμμετοχῆς στὸ συνέδριο αὐτὸ καὶ εἶδα ὅτι θὰ γινόταν στὴν Ἀθήνα, σκέφθηκα νὰ παρουσιάσω μιὰ ἐπιγραφή τῆς ἀθηναίας λογίας αὐτοῦστης Εὐδοκίας¹, ποὺ εἶχε βρεθεῖ λίγο πρὶν στὶς ἀνασκαφές τῶν λαματικῶν λουτρῶν τῆς ἀρχαίας Ἐμμαθά (El-Hamma)², γιὰ νὰ τιμῆσω τὴν ἀθηναία ποιήτρια στὴν πατρίδα της. Θεωρῶ ἐπιβεβλημένο καθήκον μου νὰ ἐκφράσω τὶς εὐκρινεῖς μου εὐχαριστίες ἀπὸ τὸ βῆμα αὐτὸ πρὸς τοὺς ἀνασκαφεῖς, τὸν ἀρχαιολόγο Yizhar Hirschfeld, τὸν ἀρχιτέκτονα Giora Solar καὶ πρὸς τὸν καθηγητὴ Yoram Tsafirir ὑπεύθυνο ἐκδόσεως τοῦ ἐπιγραφικοῦ ὕλικου τῆς ἀνασκαφῆς, οἱ ὁποῖοι μὲ ἰδιαίτερη χαρὰ ἀνταποκρίθηκαν στὴν αἴτησή μου καὶ μοῦ ἐπέτρεψαν νὰ ἀνακοινώσω σήμερα ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τὴν ἐπιγραφή καὶ τὶς προσωπικῆς μου σκέψεις πάνω σ' αὐτήν. Οἱ ἐπιγραφές τῆς ἀνασκαφῆς θὰ δημοσιευθοῦν προσεχῶς ἀπὸ τοὺς Judith Green καὶ Yoram Tsafirir³. Μὲ τὴν εὐκαιρία

1. Aelia Eudocia (Athenais) Augusta 423-460 μ.Χ. Βλ. J. R. Martindale, *The prosopography of the Later Roman Empire, vol. II*, A. D. 395-527. Cambridge University Press 1980 καὶ Alan Cameron, *The empress and the poet: paganism and Politics at the court of Theodosius II*, Yale Classical Studies 27 (1982), σελ. 217-289.

2. Emmatha, el-Hamma: βλ. M. Avi-Yonah, *Gazetteer of Roman Palestine*, QEDem 5 (Monographs of the Institute of Archaeology of the Hebrew University of Jerusalem), Jerusalem 1976. Τὰ λαματικὰ λουτρά εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς Συριακῆς ὁχθῆς τοῦ ποταμοῦ Ἱαρμούκ ἀπέναντι τῆς πόλεως Γάδαρα (Umm-Weiss).

3. Οἱ πρόσφατες ἀνασκαφές στὸ χῶρο τῶν λουτρῶν ἔχουν δημοσιευθεῖ στὰ περιοδικὰ Israel Exploration Journal 29 (1979), σελ. 230-234, 31 (1981), σελ. 197-219 καὶ Qadmoniot 13 (1980), σελ. 66-79 ἀπὸ τοὺς Y. Hirschfeld καὶ G. Solar. Στὸ Israel Exploration Journal θὰ δημοσιευθοῦν προσεχῶς καὶ οἱ Ἑλληνικὲς ἐπιγραφές τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ τοὺς Judith Green καὶ Yoram Tsafirir. Στὶς ἀνωτέρω δημοσιεύσεις εἶναι συγκεντρωμένη χρήσιμη βιβλιογραφία ἀρχαίων καὶ νεωτέρων συγγραφέων σχετικὴ μὲ τὰ λουτρά καὶ τὶς λαματικὲς τοὺς ιδιότητες.

✠ ΕΥΔΟΚΙΑΣ ΑΥΓΟΥΣΤΗΣ ✠
 ΠΟΛΛΑ ΜΕΝ ΕΝ ΒΙΟΤΩ ΚΑΙ ΠΡΟΝΑΘΑΙΜΑΤΟ ΠΩΠΑ
 ΙΝΔΗ ΜΑΤΡΩΝ ΑΙ ΕΡΕΤΕΝΤΙΝΟΣ ΗΛΙΑΣ ΑΓΝΟΣ
 ΤΙΣ ΔΕ ΚΕΝ ΕΖΕΡΕΙ ΠΟΣΑ ΔΕ ΣΤΟΜΑΤΩ ΚΛΙΒΑΝΕΘΛΕ
 ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ ΕΥΔΡΟΣΕΡΑ ΓΑΛΑΤΙΑ ΚΑΙ ΑΥΤΗ
 ΣΟΝ ΜΕΝ ΟΥΤΤΙ ΔΑΝΟΣ ΕΓΑΩΣ ΒΡΟΤΟΣ ΑΛΛΑ ΣΕ ΜΗΡ
 ΥΤΕΙ ΑΚΑΙΧΛΙΑΡΑ ΜΕΓΑΛΑ ΧΛΙΑΡΑ ΔΕ ΤΑ ΜΙΚΡΑ·
 ΨΚΕΑΝΟΝ ΠΥΡΡΕΝΤΑ ΝΕΟΘΕΜΙΣ ΕΣΤΙΚΑ ΝΕΙΘΑΙ
 ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ ΚΛΙΒΑΝΟΣ ΠΑΝΟΣ ΙΝΔΗ ΤΕ ΚΑΙ ΑΛΛΗ
 ΠΑΙΑΝΑ ΚΑΙ ΓΕΝΕΤΗΝ ΓΥΚΕΡΩΝ ΔΟΤΗΡΑ ΡΕΘΡΩΝ
 ΜΑΤΡΩΝ ΑΒΡΙΑΡΗ ΤΕ ΜΟΝΑΣΤΡΙΑ ΚΗΤΙΑ ΤΡΙΑΡΧΟΥ
 ΕΚΣΕΟΤΚ ΤΕ ΤΑΙ ΟΙΔΜΑΤΟ ΜΥΡΟΝ ΑΝΥΔΙΣ ΑΛΛΗ
 ΨΑΙΝΕΝ ΖΕΙΟΝ ΓΗΔΑΚΡΥΓΕΡΟΝ ΤΕ ΜΕΘΟΝΤΕ
 ΔΑΛΛΑΘΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΜΗΤΗΝ ΔΕΙΟΜΑΙ ΟΦΡΑ ΣΕ ΟΥΖΗ
 ΤΕΤΡΑΔΑΣ ΕΣΤΙ ΠΡΑΚΡΗΝΩΝ ΠΡΟΧΕΙΣ ΣΕΟΚΑΛΛΟΣ
 ΕΙΣ ΕΤΕΡΕΣ ΕΙ ΗΝ ΕΡΩΠΩΝ ΤΕ ΧΡΗΣΙΝ ΑΕΙΝΩΝ ✠

Ἡ ἐπιγραφή τῆς αὐγουστίης Εὐδοκίας μεταφρασμένη καὶ συμπληρωμένη.

αὐτὴ ἀναφέρομαι καὶ σὲ μιὰ ἄλλη ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλὴμ ποὺ φέρει τὸ ὄνομα τῆς (αὐγούστης) Εὐδοκίας. Οἱ σχέσεις τῆς αὐγούστης Εὐδοκίας με τοὺς Ἁγίους Τόπους εἶναι γνωστὲς σὲ ὅλους μας. Ἄρκοῦμαι στὸ νὰ ὑπενθυμίσω σὲ ὅσους δὲν γνωρίζουν, ὅτι σὲ ἔργα τῆς στοὺς Ἁγίους Τόπους ἡ Εὐδοκία ξεπέρασε καὶ αὐτὴ τὴν μητέρα τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου Ἀγία Ἐλένη καὶ ὅτι δαπάνησε γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ τὸ κολοσσιαῖο ποσὸ τῶν 1.500.000 χρυσῶν νομισμάτων δηλ. 20.480 λίτρων χρυσοῦ⁴. Οἱ ἐπιγραφές χρονολογικῶς ἀνήκουν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 444-460 μ.Χ. τῆς β' περιόδου διαμονῆς τῆς Εὐδοκίας στὴν Παλαιστίνη. Εἶναι χαραγμένες σὲ λευκὸ μάρμαρο, καὶ καμμιά δὲν βρέθηκε στὴν ἀρχικὴ τῆς θέσης ἀπὸ ὅ,τι προσωπικὰ πιστεῦω.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΠΡΩΤΗ

† Εὐδοκίας Αὐγούστης †

Πολλὰ μὲν ἐν βίῳ κ(αί) ἀπίρονα θαύματ' ὄπωπα·
 τίς δέ κεν ἐξερέοι, πόσα δὲ στόματ', ὦ κλίβαν' ἐσθλέ,
 σὸν μένος οὐτιδανὸς γεγαῶς βροτός. ἀλλὰ σε μᾶλλον
 Ὀκεανὸν πυρόεντα νέον θέμις ἐστὶ καλεῖσθαι,

5. Παιᾶνα καὶ γενέτην, γλυκερῶν δοτῆρα ρεέθρων
 Ἐκ σέο τίκτεται οἶδμα τὸ μύριον ἄλλυδις ἄλλη,
 ὄπη μὲν ζεῖον, πῆ δ' αὖ κρυερὸν τε μέσον τε.
 τετράδας ἐς πίσυρας κρηνῶν προχέεις σέο κάλλος·
 Ἰνδῆ, Ματρῶνα τε, Ῥεπεντίνος, Ἡλίας ἀγνός,
10. Ἄντωνῖνος εὖς, δροσερὰ Γαλάτια, καὶ αὐτὴ
 Ὑγεία, καὶ χλιαρὰ μεγάλα, χλιαρὰ δὲ τα μικρά,
 Μαργαρίτης, κλίβανος παλεός, Ἰνδῆ τε, καὶ ἄλλη
 Ματρῶνα, Βριαρῆ τε, Μονάστρια, κῆ πατριάρχου.
 ὠδεῖνουσι τεδὸν μένος ὄβριμον ἦνεκ[ἐς αἰέν].
15. ἀλλὰ θεδὸν κλυτόμητιν ἀείσομ[αι ὄφρα σε σφῶζῃ]
 εἰς εὐεργεσίην μερόπων τε χρ[ῆσιν ἀείων †]

Εἶναι ἓνα ἔμμετρο ποίημα γραμμένο πρὸς χάριν τῶν ἱαματικῶν λουτρῶν τῆς Ἐμμάθα σὲ δακτυλικὸ ἐξάμετρο μὲ τομὲς πενθημιμερεῖς καὶ κατὰ τρίτον τροχαῖον. Ἐνα ἐπίγραμμα, δηλ. μιὰ σύντομη ἔμμετρη λογοτεχνικὴ σύνθεση μέσα στὴν ὁποία ἔπρεπε νὰ ἐκφράσει πολλὰ μὲ ὅσο γινόταν λιγότερες λέξεις. Ἡ ἐπιγραφή εἶναι χαραγμένη πάνω σὲ μιὰ πλάκα ἀσπρόγκριζου μαρμάρου, διαστάσεων: ὕψος=0,71 ἐκ., μῆκος=1,85 ἐκ., πάχος=0,02 ἐκ., σὲ δύο στήλες καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 16 στίχους ἐξαιρουμένης τῆς ἐπικεφαλίδος.

4. Βλ. Μ. Avi-Yonah, *The Economics of Byzantine Palestine*, Israel Exploration Journal 8 (1958), σελ. 39-51, σημ. 34.

"Έχει χρησιμοποιηθεῖ τὸ στρογγυλὸ ὠσειδὲς ἀλφάβητο μὲ παραλλαγές στὰ γράμματα Α, Β, Ρ, Ω. Ὁ μέσος ὄρος ὕψους τῶν γραμμάτων τῆς εἶναι 0,05 ἐκ. Μεταξὺ τῶν στίχων τῆς διακρίνονται ἀπαλὲς γραμμοῦλες οἱ ὁποῖες χρησίμευσαν ὁδηγοὶ στὸ χαρακτὴ στὴν προσπάθειά του νὰ δώσει ἕνα μεγάλο κείμενο ὅπως αὐτό, ὅσο γινόταν πιὸ τέλειο καὶ συμμετρικό, δηλ. τὸν βοήθησαν στὴν ἐκτέλεση καὶ τὴν αἰσθητικὴ παρουσίαση τῆς ἐπιγραφῆς. Ἡ ἐπιγραφὴ πιστεύω ὅτι εἶχε τοποθετηθεῖ στὸ πιὸ κεντρικὸ μέρος τῶν ἐγκαταστάσεων ψηλά γιὰ νὰ εἶναι θεατὴ ἀπὸ ὅλους καὶ νὰ διαβάζεται. Ποτὲ δὲν μπορῶ νὰ φανταστῶ ἕνα τέτοιο ἔργο λόγου, μὲ τὸ σύμβολο τοῦ σταυροῦ, τὸ ὄνομα τῆς αὐγούστης καὶ χαραγμένο σὲ πολὺ εὐθραυστο καὶ λεπτὸ ὑλικό, νὰ εἶναι τοποθετημένο ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἔναντι τῆς εἰσόδου τῆς μεγάλης πισίνας τοῦ χώρου D, ὅπου βρέθηκε⁵. Σὲ σημεῖο δηλ. πού νὰ πατιέται καθημερινὰ σχεδὸν ἀπ' ὅλους τοὺς ἐπισκέπτες καὶ ὅλο τὸ ὑπηρετικὸ προσωπικὸ τῶν λουτρῶν. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει πάθει μιὰ μικρὴ καὶ μιὰ μεγάλῃ καὶ οὐσιώδη κακοποίηση, πιθανῶς κατὰ τὴν περσικὴ εἰσβολὴ τοῦ 614 μ.Χ.⁶ ἀπὸ ἀνθρώπους πού θέλησαν νὰ ἐξαφανίσουν τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ ὅπου ἦταν ἐμφανές. Ἔτσι ὁ ἄνω ἀριστερὰ σταυρὸς φέρει ἐμφανῆ σημεῖα ἀποξέσεως καὶ ἡ κάτω δεξιὰ γωνία στὴν ὁποία πιστεύω ὅτι ὑπῆρχε σταυρὸς λείπει τελείως. Αὐτὴ εἶναι ἡ οὐσιώδης κακοποίηση, γιὰτὶ μᾶς ἐμποδίζει στὸ νὰ ἀποκαταστήσουμε τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς. Ὑπολογίζοντας μὲ βάση τὸ δακτυλικὸ ἐξάμετρο βροῆκα ὅτι ἀπὸ τὸ στίχο 14 λείπει ἕνας μετρικὸς ποῦς καὶ μιὰ συλλαβή⁷ ἀπὸ τὸ στίχο 15 λείπουν δύο μετρικοὶ πόδες καὶ μιὰ συλλαβὴ καὶ ἀπὸ τὸ στίχο 16 δύο μετρικοὶ πόδες. Ἡ συμπλήρωση ἔγινε χάρις στὸν καθηγητὴ Κυριάκο Τσαντσάνογλου⁷.

Τὴν ἐπιγραφὴ τὴν μεταγράφω ὅπως ἀκριβῶς ἔχει μὲ τὰ σημεῖα στίξεως ἐκεῖ πού ἔκρινα ἀπαραίτητα ἂν καὶ ἡ στίξη πού προτείνω παρεκκλίνει σὲ μερικὰ σημεῖα ἀπὸ τοὺς αὐστηροὺς κανόνες. Καὶ αὐτὸ γιὰτὶ πιστεύω ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν κρηνῶν ἔπρεπε νὰ χωρίζονται ἐμφανῶς ἔστω καὶ ἐὰν συνδέονται μεταξὺ τους στενά (λ.χ. μὲ τ έ κ α ί). Σὲ ὑποσημείωση δίνω τὸ σημεῖο στί-

5. βλέπε Y. Hirschfeld and G. Solar, *The Roman Thermae at Hammat Gader. Preliminary report of three seasons of Excavations*, IEFJ vol. 31, 1981, fig. 3, ὅπου ἀπεικονίζουν τὴν κάτοψη τῶν θερμῶν κατὰ τὶς περιόδους τῶν Ὀμειῶδων καὶ Ἀββασιδῶν.

6. Θεωρῶ τὴν περσικὴ εἰσβολὴ σὰν τὴν πλέον πιθανή, γιὰτὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ Μοάβια πού βρέθηκε στὸν ἴδιο χῶρο, δηλ. ἐπιγραφὴ τῆς ἀραβικῆς περιόδου, ἀρχίζει μὲ τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ, βλ. Y. Hirschfeld and G. Solar, *στά δημοσιεύματα πού ἀναφέρω ἀνωτέρω στὴν ὑποσημείωση ἀρ. 3*.

7. Θερμὲς εὐχαριστίες στὸν κ. Τσαντσάνογλου γιὰ ὅλες τὶς χρήσιμες παρατηρήσεις του καὶ γιὰ τὶς συμπληρώσεις πού ἔκαμε, φυσικὰ μόνον *exempli gratia* στοὺς στίχους:

14 .... ἦνεκ[ἔς αἰέν].

15 .... ἀέισομ[αι ὄφρα σε σῶξῃ]

16 .... χρ[ῆσιν ἀείνων †]

ξεως τῆς ἴδιας τῆς ἐπιγραφῆς ὅπου ἀπαντᾶται καὶ τὶς ἀνορθόγραφες λέξεις καὶ λάθη τοῦ χαρακτῆ⁸. Στὸ στίχο 11 ἔγινε ἡ ἐξῆς διόρθωση: ἡ λέξη *χ λ ι α ρ ᾶ* ἔχει, καὶ τὶς δύο φορές ποῦ ἀπαντᾶ, μακρὰ τὴν τελευταία της συλλαβή. Τὸ ἴδιο καὶ οἱ λέξεις *μ ε γ ᾶ λ α* καὶ *μ ι κ ρ ᾶ*, ἀλλὰ ἐδῶ μπορεῖ νὰ ὑποστηριχτεῖ, ὅτι στὴ μιὰ περίπτωση ἔχουμε θέσει μακρὰ συλλαβή (*μ ε γ ᾶ λ α χ λ -*), στὴ δευτέρα ἀδιάφορη συλλαβή, ἀφοῦ εἶναι ἡ τελευταία τοῦ στίχου. Ἐξάλλου, ἐφόσον δὲν πρόκειται γιὰ κύριο ὄνομα χαρακτηριστικὸ τῆς κρήνης ἀλλὰ γιὰ ἐπίθετο στὴν κρήνη, θὰ περιμέναμε ἐδῶ ὄχι οὐδέτερο πληθυντικὸ ἀλλὰ θηλυκὸ ἐνικοῦ. Γι' αὐτὸ καλλίτερα νὰ διαβαστεῖ: *καὶ χ λ ι α ρ ᾶ μ ε γ ᾶ λ η*, *χ λ ι α ρ ᾶ δέ τε μ ι κ ρ ᾶ* (=καὶ ἡ χλιαρὴ μεγάλη κρήνη καὶ ἡ χλιαρὴ ἢ μικρὴ). Τὸ λάθος πρέπει νὰ εἶναι τοῦ χαρακτῆ.

Στὴν ἐπιγραφή ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ τὰ ἐξῆς σημεῖα: Τὸ *σ η μ ε ἰ ο τ ο ὕ σ τ α υ ρ ο ὕ*, στὴν ἀρχὴ καὶ στὸ τέλος τῆς ἐπικεφαλίδος καὶ κατὰ πᾶσα πιθανότητα στὸ τέλος τοῦ κειμένου. Ἡ *σ τ ῖ ξ η* στὸ στίχο 3 μετὰ τὴ λέξη «βροτός», ὅπου δηλώνει τέλος προτάσεως, τῆς μόνης προτάσεως ποῦ δὲν τελειώνει στὸ τέλος στίχου καὶ στοὺς στίχους 9-13, ὅπου δηλώνει τὸ διαχωρισμὸ τῶν ὀνομάτων τῶν 16 κρηνῶν ποῦ ἀναφέρονται ἀριθμητικὰ στὸ στίχο 8. Τὸ *σ η μ ε ἰ ο* «S» γνωστὸ ὡς Λατινικὸ σίγμα σὲ μικρὸ μέγεθος, ποῦ χρησιμοποιήθηκε σὰν σημεῖο ἐκθλίψεως στοὺς στίχους 1, 2, 6, 7, ὅπου δηλώνει ἀποβολὴ τῆς διφθόγγου καὶ τοῦ τελικοῦ φωνήεντος τῶν λέξεων πρὸ τοῦ ἀρκτικοῦ τῆς ἐπομένης, ἢ στὴν περίπτωση τοῦ στίχου 6 τῆς προθέσεως ἐκ, ἀποβολὴ τοῦ συμφώνου *σ*, τὸ ὁποῖο ὑπονοεῖ ἢ ποιήτρια πρὸ τῆς ἐπομένης λέξεως. Τὸ σημεῖο «S», παραλείπεται στὸ τέλος τῆς λέξεως «θαύματα» τοῦ στίχου 1, πιθανῶς λόγῳ ἐλλείψεως χώρου. Καὶ τὸ σημεῖο τῆς μικρᾶς ὀριζοντίου γραμμῆς (-) ποῦ χρησιμοποιήθηκε σὰν σημεῖο συντμήσεως στὸ τέλος τῆς λέξεως «μᾶλλο(ν)» τοῦ στίχου 3 ἐπίσης λόγῳ ἐλλείψεως χώρου. Συντομογραφίες, ἐκτὸς μιᾶ ἀπλῆ στὸν πρῶτο στίχο, δὲν ἔχουμε ἐπειδὴ ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἔμμετρη. Τὸ ποίημα εἶναι γραμμένο σὲ πρῶτο πρόσωπο καὶ ὅπως καὶ στὰ ἄλλα ἔργα της ἔτσι καὶ σ' αὐτὸ μιμεῖται τὴν Ὀμηρικὴ γλῶσσα καὶ δανείζεται ἀπὸ τὸν Ὀμηρο ἀρκετὰς λέξεις καὶ ἔννοιες π.Χ.: Ὀδ. 15,79 *πολλὴν ἐπ' ἀπείρονα*, Ὀδ. 17, 371 *ὄπωπα*, Ὀδ. 3, 113-116 *ἐξερέειν*, Ὀδ. 5, 70-71 *κρήνη δ' ἐξεῖης πίσυρες ρέον ὕδατι λευκῶ πλησίαι ἀλλήλων τετραμμένοι ἀλλιδις ἄλλη*. (Στὸ σημεῖο αὐτὸ θεωρῶ καθῆκον μου νὰ πῶ ὅτι ἔχει βρεθεῖ

8. ἀπίρονα ἀντὶ ἀπείρονα, δοτῆρα ἀντὶ δωτῆρα, ἄλλη ἀντὶ ἄλλη, πῆ ἀντὶ πῆ, Γαλάτια ἀντὶ Γαλατεία, Ὑγεία ἀντὶ Ὑγιεία, παλεός ἀντὶ παλαιός, ὠδείνουσι ἀντὶ ὠδίνουσι, εὐεργεσίην ἀντὶ εὐεργεσίην, κῆ Πατριάρχου ἀντὶ χῆ Πατριάρχου· καὶ ἡ Πατριάρχου. Σημεῖο στίξεως ἡ ἴδια ἢ ἐπιγραφή φέρει μετὰ τὶς λέξεις: Βροτός· Ἰνδῆ· Ματρῶνα τε· Ῥεπεντίνος· Ἡλίας ἀγνός· Ἀντωνῖνος ἐύς· δροσερὰ Γαλάτια· καὶ αὐτὴ Ὑγεία· καὶ χλιαρὰ μεγάλα· χλιαρὰ δὲ τὰ μικρὰ· Μαργαρίτης· κλίβανος παλαιός· Ἰνδῆ τε· καὶ ἄλλη Ματρῶνα· Βρισρῆ τε· Μονάστρια· κῆ Πατριάρχου.

καὶ ἄλλη μιὰ ἀκόμη ἐπιγραφή ἀπὸ τὸν ἴδιο χῶρο, πού κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἀνήκει στὴν Εὐδοκία. Τὸ κείμενό της δείχνει τὸν ἴδιο βαθμὸ λογιότητος μὲ τὴν ἐπιγραφή μας μὲ ἐξ ἴσου σημαντικὰ λεξιλογικὰ καὶ φραστικὰ δάνεια ἀπὸ τὴν ἀρχαία ποίηση. Ὁ δεύτερος στίχος της, παραδείγματος χάριν, ἀλλάζοντας μόνο μιὰ λέξη, εἶναι δανεισμένος ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα Α². Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ μᾶς θυμίζει τὰ Ὀμηροκέντρωνα πού ἔγραψε ἡ Εὐδοκία.

Μηκέτι τάρβος ἔχοιτε λοετροφόρου ἀσαμίνθου
οὐλομένης, ἧ μύρια πολλοῖς ἄλγε' ἔθηκεν⁹
[ἄ]νδρας σινομένη κτείνουσά τε πολλάκι παῖδας
[-----]ς γὰρ ὑπερθεν ὄλην κατεχώσατο γαίη.

5. [χώματ]α δὲ στορέσας φιλοπαίγμονα θήκατο χῶρον
[πηγὰς τ' ἔκτο]θι δούς τερψίμβροτον ἐλκέμεν ὕδαρ¹⁰).

Στοὺς πρώτους στίχους τοῦ ἐγκωμιαστικοῦ αὐτοῦ ποιήματος¹¹ ἡ Εὐδοκία ἐκφράζει τὸν θαυμασμό της πρὸς τὰ λουτρά (τὸν κλίβανο), μὲ ἐμφανῆ ἐκσταση γιὰ ὅ,τι βλέπει μπροστὰ στὰ μάτια της καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ περιγράψει, μετὰ ἀπὸ τόσα καὶ τόσα πού ἔχει δεῖ καὶ γνωρίσει στὴ ζωὴ της. Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ στίχου 3 ἕως καὶ τὸν 7 ἀρχίζει νὰ περιγράψει ἐγκωμιαστικὰ τὸ μέγεθος, τὴν ποσότητα, τὴν ἰαματικὴ ἰδιότητα καὶ τὴν ποικιλία θερμοκρασίας τῶν νερῶν. Στὸς στίχους 8 καὶ 14 λέγει ὅτι ὁ κλίβανος χύνει τὰ ὄμορφα καὶ ὀρμητικὰ νερά του ἀενάως μὲσω 16 κρηνῶν, τὶς ὁποῖες ἀναφέρει ὀνομαστικῶς στοὺς στίχους 9-13 μὲ οἰκειότητα θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς, πού φανερώνει τὴν προσωπικὴ της ἐμπειρία καὶ γνώση τῶν χώρων τῶν ἰαματικῶν αὐτῶν λουτρῶν. Τὰ ὀνόματα τῶν κρηνῶν εἶναι ἄλλα κύρια, ἄλλα κύρια πού συνοδεύονται ἀπὸ ἓνα ἐπίθετο καὶ ἄλλα ἀπλᾶ ἐπίθετα. Τὸ ποίημα κλείνει μὲ τοὺς στίχους 15-16, μὲ μιὰ ὀλόθερμη παράκληση πρὸς τὸν Θεὸ νὰ διατηρήσει τὰ ἰαματικὰ αὐτὰ λουτρά ἀκέραια γιὰ νὰ κάνει καλὸ στοὺς ἀνθρώπους χρησιμοποιοῦντας τα αἰώνια.

Τὸ ποίημα αὐτό, ἂν καὶ μικρὸ λόγῳ τῆς ἐπιγραμματικῆς του μορφῆς, μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ἓνα ἄριστο δείγμα τοῦ ὕφους τῆς λογίας Εὐδοκίας, μιὰ καὶ ἔχει διασωθεῖ σχεδὸν ὀλόκληρο ὅπως ἀκριβῶς χαράχτηκε πάνω στὸ μάρμαρο. Τὸ ὅτι δὲ μιμεῖται καὶ αὐτὸ σὲ πολλὰ σημεῖα τὴν ὀμηρικὴ γλῶσσα μᾶς φέρνει πιὸ κοντὰ σὲ ὅσα ἔγραψε ὁ Γρηγορόβιος γιὰ τὴν ποιήτρια ὅτι, «ἡ ἐλλόγιμος Ἀθηναῖς περιέβαλε διὰ τῆς γλώσσης καὶ τῶν στίχων τοῦ Ὀμήρου

9. Ἰλιάδ. Ι₂, «Οὐλομένην ἧ μυρὶ Ἀχαιοῖς ἄλγε' ἔθηκε».

10. Τὴν ἐπιγραφή αὐτὴ σᾶς τὴν δίδω ἔχοντας μερικoὺς ἐνδοιασμοὺς γιὰ τὴν ἀνάγνωσή της, ἐπειδὴ πιστεύω ὅτι μερικὰ θραύσματά της δὲν ἔχουν συγκολληθεῖ στὴν σωστὴ τους θέσι.

11. Τῆς πρώτης ἐπιγραφῆς.

ἱεράς ἱστορίας καὶ οὕτω συνῆψεν ἐντέχνως τὴν εἰδωλολατρείαν μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ»¹².

Σ υ μ π έ ρ α σ μ α. Συγκρίνοντας τὸ ποίημα αὐτὸ μὲ τὰ κατάλοιπα τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τῆς Εὐδοκίας μποροῦμε νὰ ποῦμε ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς ὅτι: α) εἶναι δικό της ἔργο, κρίνοντας ἀπὸ τὸ ὕφος ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ λέξεων τὶς ὁποῖες βρίσκουμε καὶ στὰ ἄλλα ποιητικὰ της ἔργα, ὅπως π.χ. οἱ λέξεις ἀπέρονα, βιοτῆς, γενέτης, δωτήρ, ἐσθλά, θέμις, ἡνεκέως, θεόν, θαύματα, κάλλος, μερόπων, μένος, οἶδμα, ὄβριμος, ὄπη, οὔτιδανός, πίσυρας, στόματ', τίκτω, ὄφρα, αἰέν¹³. β) ἔχουμε ἓνα νέο φιλολογικὸ ἀπόκτημα. γ) ἡ ἐπιγραφή προοριζόταν γιὰ νὰ ἐντοιχισθεῖ ἢ ἀναρτηθεῖ κάπου ψηλὰ καὶ ὄχι γιὰ νὰ τοποθετηθεῖ σὲ δάπεδο, ἀφοῦ χρονολογικὰ εἶναι μετὰ τὸ διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Β' τοῦ 427 μ.Χ., ποῦ ἀπαγορεύει τὴν ἀπεικόνιση ἢ τὴν χάραξη σὲ μάρμαρα τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ καὶ τὴν τοποθέτησή του σὲ δάπεδα, γιὰ νὰ μὴν πατιέται¹⁴. δ) οἱ κρῆνες ποῦ ἀναφέρονται ἀνήκουν σὲ ὀλόκληρο τὸ συγκρότημα τῶν λουτρῶν. Οἱ ὀνομασίες τους πιστεύω ὅτι ἔχουν σχέση μετὰ τὴν ἰαματικὴ ιδιότητα, βαθμὸ θερμοκρασίας, κανονικὴ ἢ μὴ ροή, δύναμη, καθαρότητα καὶ ποιότητα τῶν νερῶν, μὲ διάφορες προσωπικότητες ποῦ κατὰ καιροὺς χρησιμοποίησαν ἢ ἀκόμη καὶ ἔκαναν δωρεὰς στὰ λουτρά καὶ μὲ ὀνομασίες προγενεστέρων διαρρυθμίσεων, ὅπως π.χ. οἱ ὀνομασίες κλίβανος παλαιός. Ἰνδὴ τε καὶ ἄλλη Ματρῶνα τῶν στίχων 12-13, μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι ὁ ὅρος κρήνη δὲν περιορίζεται στὴν ὑδροροή καὶ στὴν ἀπεικόνισή της (νύμφη ἢ λεοντοκεφαλὴ) ἀλλὰ καὶ στὸν χῶρο ποῦ βρισκόταν. Καὶ ε) ἐπισκέφθηκε καὶ χρησιμοποίησε τὰ λουτρά γιὰ τὸν λόγο ὅτι, κατὰ τὴν πρώτην περιόδειά της στοὺς Ἁγίους τόπους τὸ 439 μ.Χ., ἔπαθε παράρθημα τοῦ γόνατος τοῦ ἀριστεροῦ ποδιοῦ της καὶ ὑπέφερε πάρα πολὺ. Λογικὸ ἦταν νὰ προσφύγει γιὰ τὴν θεραπεία τοῦ ποδιοῦ της καὶ στὶς περίφημες ἰαματικὰς πηγὰς τῆς Ἐμμάθα. Τελικὰ ἡ θεραπεία τῆς παθήσεως αὐτῆς ἀπεδόθη στὴν ἁγία Μελάνη¹⁵, καὶ

12. F. Gregorovius, Athenais: Geschichte einer byzantinischen Kaiserin, Leipzig 1892, σελ. 251 ἐπ.

13. βλ. A. Ludwig, *Eudociae Augustae, Procli, Lycii, Glaudiani Carminum Graecorum reliquiae*, Leipzig 1897.

14. βλ. Corpus Juris Civilis, *Codex Justinianus (vol. II)*. e d. P. Krueger, Berlin 1877, Liber primus, III, 1 «...signum salvatoris Christi nemini licere vel in solo vel in silice vel in marmoribus humi positus insulperere vel pingere, sed quocumque reperitur tolli.....».

15. Ἰεροδ. Γρηγορίου Παλαμά, Ἱεροσολυμιάς, Ἱερουσαλήμ 1862, σελ. 364: «Ἡ δὲ σὺν τῇ ἁγίᾳ Μελάνῃ τὸν τε ζωοποιὸν Σταυρὸν καὶ τοὺς λοιποὺς σεβασμίους τόπους προσκυνήσασα εὐσεβῶς, καὶ πολλὰ ταῖς ἐν Ἱερουσαλήμ ἐκκλησίαις δωρησαμένη, καὶ μὴν καὶ τὸν πόδα ὑπὸ τῆς ὀσίας ἰατρευθεῖσα, ὑπέστρεψεν εἰς τὰ βασιλεία.».

στὸν προστάτη της πρωτομάρτυρα Στέφανο¹⁶, ἀπὸ ὅ,τι ἀναφέρει σχετική ἐπιγραφή πού βρέθηκε στὰ Εὐχάϊτα τῆς Παφλαγονίας.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΔΕΥΤΕΡΑ¹⁷.

[...] ΔΟΥΤ -----
 [..Γ]ΕΝΤΟ -----
 [Ε]ὐδοκίας -----
 τῶν ἐνδο -----
 5 μαρτύρων -----
 Καλλινίκου -----
 Δομνίνου: Τ -----
 θέκλης: Κ -----
 † αὐτοῖς ἀγίο -----

Πρόκειται γιὰ ἓνα μεγάλο θραῦσμα ἐπιγραφῆς πού βρέθηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνος παρὰ τοὺς τάφους τῶν Βασιλέων στὴν Ἱερουσαλήμ¹⁸. Κατ' ἀρχὴν φυλασσόταν στὸ μουσεῖο τῶν Βενεδικτίνων στὸ Ὅρος Σιών, σήμερα βρίσκεται στὸ μουσεῖο τῆς École Biblique Ἱεροσολύμων ὑπὸ τὸν ἀριθμὸ 42.43. Εἶναι χαραγμένη σὲ ἄσπρο χονδρόκοκκο μάρμαρο καὶ οἱ ὑπάρχουσες διαστάσεις της εἶναι ὕψος 0,27 ἐκ., μῆκος 0,25 ἐκ., πάχος 0,025 χιλ., ἀποτελεῖται ἀπὸ 9 στίχους. Γιὰ τὴν χάραξή της ἔχει χρησιμοποιηθεῖ τὸ στρογγυλὸ ἀλφάβητο. Τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων της εἶναι 0,020 χιλ. Ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή λείπει ἡ ἄνω ἀριστερὰ γωνία καὶ ὀλόκληρο τὸ δεξιὸ μέρος της σὲ κάθετη τομῆ· ἔτσι δυσχεραίνεται ἡ ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου της.

16. βλ. G. Doublet, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 13 (1889), σελ. 294-299.

«Σωτήρ φανείς, Στέφανε, ἀλγεινῶν πόνων
 λαιοῦ γόνατος καὶ ποδὸς οἰκτρᾶς φίλης,
 θεῖον ναὸν δωροῦμαι κλεινῇ τῇ πόλει
 τοῦ Θεοδώρου, κράντορος παλαιφάτου,
 δωρουμένη ληφθέντα δῶρον σὸν πόδα
 αὐτῶ μένειν, σύσσημον ἀλήστου μνείας».

ΒΣ ΕΥΔ ΦΙΕ ΘΑΡΓ

17. Ἐχει δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸν Peter Thomsen, *Die lateinischen und griechischen Inschriften der Stadt Jerusalem*. Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins, τομ. 44, 1921, σελ. 10, ἀριθμ. 18 καὶ τὸν P. P. Hugues Vincent et F. Abel, *Jerusalem. Recherches de Topographie d' Archéologie et Histoire*, τομ. II, Paris 1926, σελ. 800-801.

18. Βλ. Encyclopedia of Archaeological Excavations in The Holy Land, τομ. II, Jerusalem 1976, σελ. 631. The Tomb of Queen Helena of Abiabene., καὶ M. K o n, *The Tombs of the Kings*, Tel-Aviv, 1947 (ἐβραϊκά).

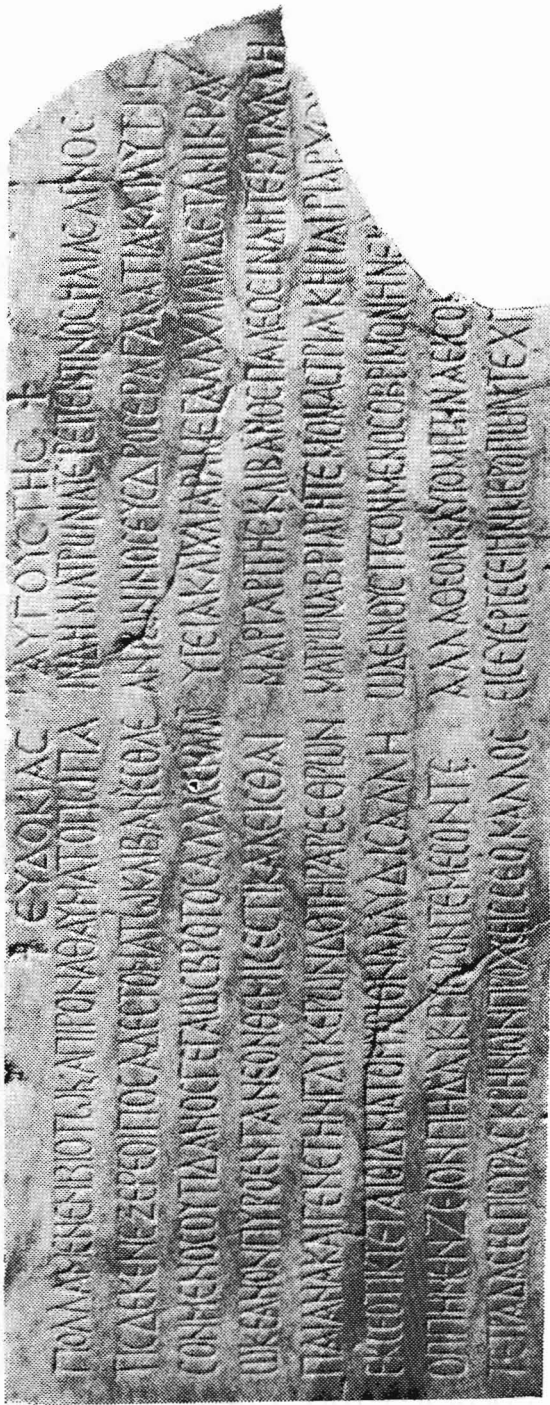
Στὸ κείμενο ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ: τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ κατὰ πᾶσα πιθανότητα στὴν ἀρχὴ καὶ στὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς καθὼς καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ τελευταίου στίχου ὅπου καὶ σώζεται, καὶ τὸ σημεῖο τῆς διπλῆς στίξεως στὸ τέλος τῶν ὀνομάτων, πιθανῶς δὲ καὶ στὸ τέλος κάθε προτάσεως.

Ἐκτὸ τὸ διασωθὲν κείμενο συμπεραίνουμε ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ ἐπιγραφὴ καταθέσεως λειψάνων μαρτύρων γιὰ τὰ ἐγκαίνια ἐνὸς ναοῦ¹⁹, ὁ ὁποῖος ἰδρῦθηκε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀπὸ τὴν αὐγούστα Εὐδοκία, ὅπως νοεῖται ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν. Δὲν μᾶς ἐπιτρέπει ὅμως μετὰ βεβαιότητος νὰ ποῦμε, ἂν προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐκεῖ κοντὰ εὐρισκομένη βασιλικὴ τοῦ πρωτομάρτυρος καὶ ἀρχιδιακόνου Στεφάνου ποὺ ἔκτισε ἢ αὐγούστα, οὔτε καὶ ἂν πρόκειται γιὰ κείμενο τῆς Εὐδοκίας ἢ γιὰ κείμενο ποὺ γράφθηκε κατ' ἐντολὴν τῆς. Ἐκτὸ τὸν Κύριλλο Σκυθοπολίτη μαθαίνουμε ὅτι τὰ ἐγκαίνια τῆς βασιλικῆς αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν ἔγιναν πολὺ ἐσπευσμένα μετὰ τὴν συνάντησιν ποὺ εἶχε ἢ αὐγούστα μετὰ τὸν ἅγιον Εὐθύμιον, κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἅγιος τῆς προεῖπε ὅτι ἐπρόκειτο σύντομα νὰ ἀποδημήσει πρὸς Κύριον²⁰. Ἐκτὸ τὰ ὀνόματα τῶν μαρτύρων, λείψανα τῶν ὁποίων κατετέθησαν γιὰ τὸ ἐγκαίνιο, ἔχουν διασωθεῖ τὰ ὀνόματα τῶν μαρτύρων Καλλινίκου, Δομνίνου καὶ Θέκλης²¹.

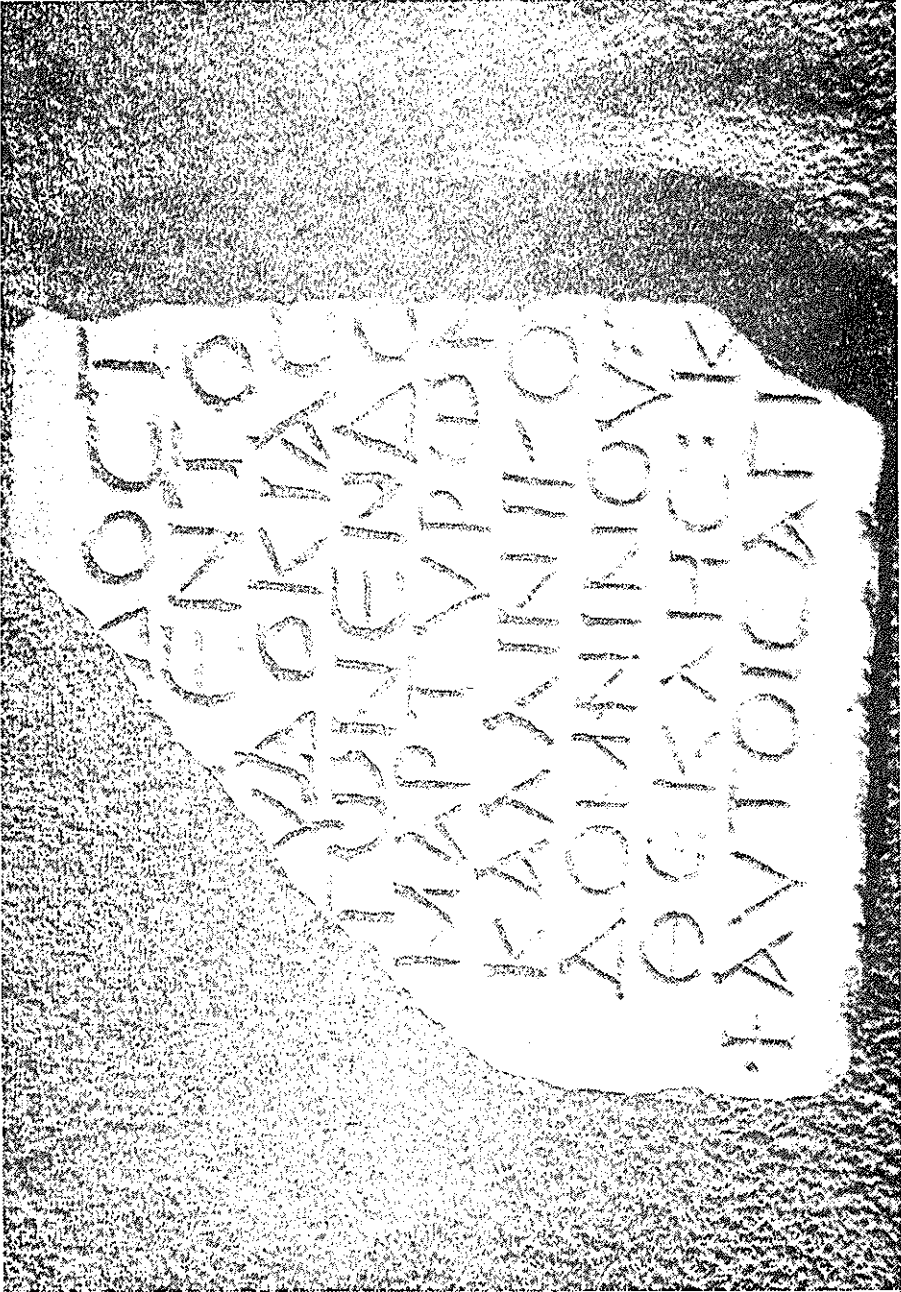
19. Ὡς παράδειγμα ἐγκαίνιων παραθέτω τὰ ἐγκαίνια τοῦ κοινοβίου καὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου ἐπειδὴ ἀνήκουν στὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο, τὸν ἴδιο τόπο καὶ ἐπειδὴ καὶ στίς δύο περιπτώσεις ἔχουμε μετακομιδὴ τιμῶν λειψάνων, βλ. E d. S c h w a r t z, *Kyryllos von Skythopolis (Texte und Untersuchungen 49,2)*, Leipzig 1939, σελ. 65, στ. 9-13: «Πληρωθείσης δὲ τῆς τοῦ κοινοβίου οἰκοδομῆς τε καὶ κοσμήσεως... ἐβούλοντο οἱ πατέρες κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν καθ' ἣν μετετέθη τὸ τίμιον λείψανον τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ἐν τῷ καινῷ κατετέθη κοιμητηρίῳ τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ κοινόβιον ἐγκαίνισαι» σελ. 66, στ. 10-16: «...καὶ ποιῶντες τὴν συναξίν κατέθεντο ὑπὸ τὸ θυσιαστήριον λείψανα ἁγίων καὶ καλλινίκων μαρτύρων. Ταράχου καὶ Πρόβου καὶ Ἀνδρονίκου μηνὶ Μαΐω...».

20. E d. S c h w a r t z, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 53, στ. 5-29 καὶ σελ. 54, στ. 1-7: «...σὺ δέ, ὦ τέκνον, τί περισπᾶσαι περὶ πολλά; καὶ νομίζω σε πρὸ χειμῶνος πρὸς κύριον ἀποδημεῖν· θέλησον τοῖνον διὰ τοῦ θέρους τούτου ἐπισυνάξει εαυτὴν, καὶ πρὸς τὴν ἐξοδὸν ἐτοιμασθῆναι... Ταῦτα ἀκούσασα ἡ μακαρία ἐλυπήθη σφόδρα... καὶ δρομαίως ἐπὶ τὴν ἁγίαν πόλιν ὀρμήσασα... ἀπλήρωτον ὄντα τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου πρωτομάρτυρος Στεφάνου ἐγκαίνισθῆναι παρεσκευάσεν τῇ πεντεκαιδεκάτῃ τοῦ Ἰουνίου μηνός... καὶ περιήρχετο πάσας τὰς ὑπ' αὐτῆς κτισθείσας ἐκκλησίας ἐγκαίνιζουσα... Τεσσαρῶν δὲ μηνῶν πληρωθέντων μετὰ τὸν ἐγκαίνισμὸν εὐσεβῶς καὶ θεαρέστως διαθεμένη, εἰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ τὸ πνεῦμα παρέθετο, μηνὶ Ὀκτωβρίῳ εἰκάδι τῆς τεσσαρεσκαίδεκάτης Ἰνδικτιῶνος».

21. Βλ. F r. H a l k i h, *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, Bruxelles 1957 καὶ Σ ω φ ρ ο ν ἰ ο υ Εὐ ὀ σ τ ρ α τ ῖ ἄ δ ο υ, Ἐπιτομὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐν λ. Καλλινίκος, Δομνῖνος, Θέκλης.

Ἡ ἐπιγραφή τῆς αὐγούστης Εὐδοκίας.

Φωτογραφία τῆς δευτέρας ἐπιγραφῆς τῶν ἐργαρίων ἀπὸ τῆν Ἱερουσαλῆμ.